

певних груп та спільнот. Тому уявлення про суб'єкт історії повинні бути доповнені поняттям про колективні та корпоративні дії. Окремого розгляду потребує аналіз свідомої, запланованої діяльності людей, спрямованої на соціальні трансформації, адже без раціонального компонента саме поняття суб'єкта втрачає смисл. Зазначені проблеми виходять за рамки зазначеної у статті теми і потребують спеціального розгляду.

Джерела та література:

1. Бердяев Н. Смысл истории. - М., 1990.
2. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие. - К., 1991.
3. Вебер М. Избранные произведения. - М., 1990.
4. Гайденко П.П. Проблемы рациональности на исходе XX века // Вопросы философии, 1991, №6.
5. Кузьмина Т.А. Проблема субъекта в современной буржуазной философии. - М., 1989.
6. Лосев А.Ф. Античная философия истории. - М., 1977.
7. Любутин К.Н. Проблема субъекта и объекта в НКФ и МЛФ. - М., 1981.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Л.Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений. Избр. Произв. В 3 т., Т.1.
9. Ортега-и-Гассет Х. Цит. по Зыкова А.Б. Учение о человеке в философии Ортеги-и-Гассета. - М., 1978.
10. Печчеи А. Человеческие качества. - М., 1985.
11. Сартр Ж.П. Экзистенциализм - это гуманизм // Сумерки богов. - М., 1990.
12. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. - М., 1991.

Віктор Довбня

●

МІФОЛОГІКА ПОГРАНИЧЧЯ ПОЛІССЯ І ЛІСОСТЕПУ ТА СВІТОГЛЯД Г. Г. ВАЩЕНКА

У статті досліджується вплив міфології українського народу на формування світосприйняття Г. Ващенка. Обґрунтовується думка, що джерельну основу філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка утворює складний комплекс світоглядних уявлень, притаманних українській міфології.

Аналіз життєдіяльності і життєтворчості Григорія Григоровича Ващенка (1878-1967 рр.) - українського філософа-педагога ХХ ст. - показує, як людина, досягаючи певного життєвого циклу, набуває внутрішньої *готовності* сприйняти суспільно значиму тему, в даному разі освіти, як суголосну своїм творчим задумам. Не випадково, наприклад, англійською *the readiness is all* - «найважливіше - це готовність». Мабуть, Г. Ващенко пережив той певний етап свого життя, коли на другий план відійшов інтерес до індивідуального й приватного, до окремих випадків, тобто до повсякденності, а на перший вийшов інтерес до типового, вічно людського, того, що вічно повторюється, позачасового або, інакше кажучи, сполучається зі сферою міфічного. Цей невидимий зв'язок людини з міфологічним світом матиме надалі для предмета нашого дослідження особливе значення.

Варто зазначити, що питань, пов'язаних із міфотворчістю в побудові своїх зовнішніх об'єктивних наукових конструкцій, парадоксальним чином торкався цілий ряд філософів, істориків, соціологів від К. Маркса і Ф. Ніцше до А. Тойнбі і М. Гайдеггера. Більше того, сучасна цивілізація, яка в своєму розпорядженні має величезні енергетичні, технологічні та інформаційні ресурси, поновлює міфологічні інтенції різної інтенсивності. Тобто міф становить невід'ємний компонент сучасного духовного життя. Проте проблема полягає в тому, щоб дослідник зміг, як влучно висловився Г.-Г. Гадамер, розпізнати в міфі не «брехню священників чи всякі оповідки, а почути в ньому голос далекого і мудрішого минулого» [5, 94]. Розв'язавши цю проблему, міф стає для дослідника тим явищем, в якому минуле поєднується не лише з нинішнім, але й із майбуттям і вічністю.

Як бачимо, існує, принаймні імпліцитно, співвідношення міфологічного світу і народного світогляду, міфології і релігії, спираючись на які, мислитель формує свої

світоглядно-філософські роздуми. Тому спробуємо розібратися, що лежить в основі філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка: від першої фундаментальної книги в галузі освіти, написаної наприкінці 20-х років ХХ ст. в Україні, «Загальні методи навчання» до цілої низки праць філософсько-освітнього змісту, що вийшли з-під його пера на схилі літ в еміграції.

Дослідження і викладення основних впливів міфологічних чинників на формування світогляду мислителя має важливе значення як у визначенні особливостей нашого ментального мислення, так і для формування ціннісних орієнтацій подальшого поступу українського суспільства, що спирається на принципи гуманізму. Створення сучасної наукової парадигми національної освіти потребує дослідження національних основ української філософії освіти, серед творців якої був і Г. Ващенко. Але джерела його філософсько-освітніх поглядів залишаються й сьогодні не вивченими.

Мета даної статті полягає в тому, щоб проаналізувати вплив українського міфологічного підсоння на формування світогляду Григорія Ващенка. Об'єктом вивчення, відповідно, є стан філософського осмислення міфології українського народу, а безпосереднім предметом - особливості такого осмислення у філософсько-освітніх поглядах Г. Ващенка.

Методологічно досягнення вказаної мети та виконання дослідницьких завдань пов'язується з використанням антропологічно-екзистенційного підходу, що належить до провідних в українській філософії. Автор також спирається на принцип національно-культурної типології філософії освіти, представлений у працях І. Бичка, А. Бичко, П. Гнатенка, І. Зязюна, В. Кременя, С. Кримського, А. Лоя, В. Нічик, М. Поповича, В. Шевченка та інших сучасних українських учених.

Перш за все доцільно зазначити, що інтерпретація міфу й сьогодні, як у попередні історичні епохи, залишається різноплановою. Так, наприклад, швейцарський історик права і релігії, який жив і творив у ХІХ ст., Й. Бахофен називав міф «екзегезою символу», «зображенням народного життя в світлі релігійних вірувань» [10, 272]; німецький філософ-письменник ХХ ст. Т. Манн розглядав будь-який міф як «первісний зразок», «первісну форму життя», «позачасову схему», «одвічно задану формулу» [9, 175]. Варто взяти до уваги й думку, висловлену Ф. Ніцше, а слідом за ним і Ю. Габермасом, про те, що міф знає лише найвищу площину, лише явище, а не сутність. У сучасній українській філософській думці міф витлумачується як «система узагальнень первісного людського досвіду в його намаганнях виявити основоположності світобудови, людського і природного начал у ній, узагальнень, які, на відміну від пізніших наукових абстракцій, мають підкреслено чуттєвий, антропоморфний характер» [11, 386].

Незважаючи на досить різні варіації інтерпретації міфу, майже всі дослідники сходяться на думці, що час, коли мислитель починає дивитися на речі з точки зору типового і міфічного, становить важливий рубіж у його житті, цей крок одухотворює його творчу самосвідомість, несе йому нові радощі пізнання й творення. Аксиоматичним є й твердження, що в житті людства міфічні уявлення являють собою ранній та примітивний ступінь, а в житті окремого індивіда цей ступінь пізній і зрілий. До речі, останнє повною мірою стосується й Г. Ващенка.

Загальною умовою дослідження філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка нам слугує так звана «нормативна філософія». У даному разі йдеться про стійкі архетипічні структури логіки мислення, що виражають загальні або метафізичні форми розуміння світу, суспільства і людини. У річищі міфології, тобто задовго до появи філософії, можна виділити архетипи світобудівництва і архетипи життєбудівництва. Архетип, як учив Г. Сковорода, - це «головна фігура» теоретичного осягнення сущого, але є і «віце-фігури», тобто різноманітні поняття, на які спираються архетипи. Архетипи світоустрою та життєустрою, переплітаючись між собою, дають на рівні «віце-фігур» значні теоретико-філософські конструкції.

Як показав український філософ В. Шевченко, архетипи життєбудівництва є логіко-теоретичними абстракціями, оскільки справжнє життя людей - занадто ситуаційне. Тому люди користуються архетипними структурами своїх життєтворчих дій залежно від обстановки, що береться до уваги філософами. Причому у творах практично всіх мислителів домінує якийсь один архетип світоустрою та один архетип життєустрою [12, 17].

Варто зазначити, що філософія освіти як галузь філософських досліджень

використовує таке поняття, як «світ дитинства». Це ті незабутні враження, які залишаються на все життя в пам'яті людини, пов'язані з дитячими роками. Про дитинство Г. Ващенко нам мало що відомо. У «Моїй автобіографії» він пише: «Народився я 23 квітня 1878 року в селі Богданівка на Полтавщині» [4, 5]. Тут виникає питання, пов'язане з місцем народження Г. Ващенко.

Як відомо, в Полтавській губернії було два села з однойменною назвою «Богданівка», що знаходилися у Прилуцькому та Роменському повітах. В якому з них народився майбутній український філософ-педагог? Як вважає голова Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенко, відомий український мовознавець А. Погрібний, Г. Ващенко народився в Богданівці Прилуцького повіту. Зважаючи на те, що саме на цю Богданівку вказує більшість аргументів, ми поділяємо думку А. Погрібного. За нинішнім адміністративно-територіальним поділом село Богданівка входить до складу Прилуцького району Чернігівської області. Цікаво, що місцева школа відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2004 р. носить ім'я Григорія Ващенко.

Таким чином, дитинство Г. Ващенко пройшло на пограниччі Полісся і Лісостепу. Тут, насамперед, мається на увазі той факт, що південна межа українського Полісся проходить по лінії Устилуг - Рівне - Шепетівка - Житомир - Київ - Ніжин - Батурин - Кролевець. Лісостеп, простягаючись із південного заходу на схід приблизно на 1100 км від Прикарпаття до межі з Російською Федерацією, а з півночі на південь - від 150 км заході до 300-350 км у центральній та південних частинах, включає в себе й південну частину Чернігівської області та повністю Полтавську. Варто також зазначити, що в північній частині Лісостепу переважають фізико-географічні елементи, типові для Полісся, у південній - типові для Степу.

Як людина, котра народилася в козацько-селянській сім'ї й провела своє дитинство на межі Полісся та Лісостепу, і, здобувши в Україні класичну релігійну освіту (спочатку навчався в Роменському духовному училищі, або церковній школі, а потім у Полтавській духовній семінарії), Г. Ващенко ввібрав у себе сакральну духовність українського народу, кращі цінності культури. Глибоке українське коріння Г. Ващенко не дало похитнути його світоглядні орієнтири й під час навчання в Московській духовній академії у складних соціокультурних умовах кінця XIX початку XX ст. (1899-1903 рр.).

Характерно, що Г. Ващенко, здобувши вищу релігійну освіту і звання кандидата богослов'я, священником так і не став. Очевидно, тут далася взнаки не лише загальна антирелігійна ситуація, що склалася на той час у російському імперському суспільстві (великий вплив матеріалістичних і революційних течій), але й атмосфера, що домінувала у вищому релігійному навчальному закладі, зокрема, формалізм у викладанні релігії, байдужість до релігії, а іноді й атеїзм самих викладачів. Про цей стан сучасник Г. Ващенко російський філософ І. Ільїн скаже, мабуть, найкраще: «... *безрелігійність релігійно-рочетних людей*» [6, 6]. Сам Г. Ващенко, згадуючи роки навчання, напише: «Кошунствена, безбожна організація «Всеписьнейший, всешутейший синод», заснована ще Петром I, збереглася зі всім своїм потворним і жахливо диким ритуалом не в якомусь університеті, а в московській духовній академії» [3, 75]. Крім того, слід ураховувати й той факт, що від другої половини XIX ст. російське православ'я, спираючись на гегелівське переосмислення філософії католицизму, як показав історик російського православ'я Г. Флоровський у творі «Шляхи російського богослов'я», давало змогу «богословити», незважаючи на реалії життя.

Проте сказане вище зовсім не значить, що Г. Ващенко теж став на шлях атеїзму або заперечення ідеї Бога. Ні, він усе життя залишався глибоко віруючою людиною, його релігійні переконання стали підґрунтям ідеалістично-християнського світогляду. Але перш ніж зробити усвідомлений життєвий вибір, він спробував свої сили в різних галузях життєдіяльності та життєтворчості. Так, відомі факти долучення його до «оприлюднення статей антиурядового змісту», за що був висланий у заслання на північ Російської імперії в м. Тихвін. Активно займався й літературною творчістю, публікуючи свої твори під псевдонімом «Григорій Васківський». В автобіографії він зазначав, що захоплювався й питаннями психології.

Водночас Г. Ващенко не поривав зв'язків з освітою, педагогічною діяльністю. Як указують дослідники життєвого й творчого шляху філософа-педагога, упродовж із 1912 до 1928 року Г. Ващенко під впливом філософсько-освітніх ідей Г. Сковороди,

К. Ушинського, П. Юркевича та інших [1, 17], додамо соціокультурної ситуації доби українських національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.), процесу українізації остаточно стає на шлях освіти. Тобто свій головний життєвий вибір Г. Ващенко зробив, будучи вже в зрілому віці. Тому цілком закономірно, що у своїх філософсько-освітніх творах він, ототожнюючи себе з українською національною спільнотою, відтворював характерні ознаки українського національного буття, пропагував ідеї істини, добра, краси, утворюючи єдине ментальне поле як попередніх історичних епох, так і сучасного йому українського суспільства.

Міфологічне підсоння світоглядно-філософського думання Г. Ващенка особливо проявляється там, де мова йде про український ідеал людини. Розв'язуючи проблему першообразу, філософ-педагог виходив із того, що національний ідеал людини будь-якого народу має свою історію. Тому початки українського народу слід шукати в доісторичному періоді життя. З іншого боку, Г. Ващенко розумів, що людина як соціокультурна істота не може жити без певних моральних уявлень про те, якою вона мусить бути. Вчений, ураховуючи дані історичної науки, припускав, що в доісторичні часи людина мусила ще суворіше дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки, ніж у нові часи історії. Ця теза спиралася на положення про те, що контроль суспільства над особистістю на зорі людської цивілізації був значно суворіший, ніж в інші історичні часи. Зважаючи на те, що доісторичний період людства тягся значно довше, ніж історичний, Г. Ващенко приходив до висновку: «Доісторичний ідеал людини входив у плоть і кров народу, ставав його другою натурою, відбивався у його звичаях, обрядах і народному мистецтві»[2, 104].

Тому думка Г. Ващенка була цілком логічна: характеристику традиційного ідеалу людини слід починати з ідеалу доісторичного українця. Для характеристики праісторичного українця багато відомостей дає археологія. Археологічні розкопки, проведені в Лівобережній Україні, зокрема в районі Мезинської стоянки, дають підстави зробити висновки про заняття наших предків, про їх мистецтво й побут. Оскільки все це впливає на психіку народу і разом з тим відбиває її, остільки Г. Ващенко робив висновки про психічні властивості народу на підставі археологічних матеріалів.

Але багато матеріалів для висновків про психологію праісторичного українця, на думку Г. Ващенка, дають звичаї, вірування, фольклор, обрядові пісні, загалом міф як символічне вираження деяких подій, що мали місце в їх житті. Міф, якщо його розглядати в широкому значенні цього слова, позначає деяку цілісність раціонального та ірраціонального, призначену для осмислення всього світу як природного, так і людського. До речі, знаний міфолог першої половини ХХ ст. Е. Кассирер констатував, що ще за часів романтиків міф визнано «необхідним чинником, невід'ємним елементом розвитку людської культури» [7, 189].

Отже, життя людини у світі включає в себе пам'ять предків, наших пращурів, і «тіні» навіть «забутих предків», як писав М. Коцюбинський, нас постійно супроводжують, становлять невід'ємну частину пам'яті про те чи інше соціокультурне явище, що відійшло в небуття або не збереглося.

Відповідно на перший план розгляду джерел філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка будуть висуватися архетипи української культури. Це пов'язано з тим, що найбільш репрезентивним виявом національної свідомості того чи іншого мислителя виступає культура. Саме архетипічні різновиди дають можливість виявляти специфіку національного менталітету в культурі. Символіко-тематичний ряд архетипів української культури ми будемо вибудовувати в такій послідовності, як Дім - Поле - Храм.

Символіка такого тематичного ряду вперше була запропонована М. Гайдеггером. Досліджуючи сакральний простір етнонаціонального буття, німецький мислитель обгрунтував ідею про «життєвий світ людини», онтологію «тут-буття», які встановлюють «Земля» і «Небо», «Дім - Поле - Храм» тощо. Оскільки практично всі універсальні архетипи етнокультури притаманні й українській культурі, остільки ця лінія простежується і в працях сучасного українського філософа С. Кримського, зокрема «Архетипи української ментальності» [8].

У нашому варіанті символіка концепту «Дім» позначає не профанне, а сакральне довілля людини, у даному разі Г. Ващенка, в якому він як особистість посідає чільне місце. Символ «Дім» характеризує антропоцентричне буття Г. Ващенка від «старовинної козацької родини», де він народився, до української нації, з якою він себе ідентифікує.

Іншими словами, «Дім» - це ніша людини, у даному випадку Г. Ващенко, в Універсумі.

Символіка концепту «Поле» розкриває життєвий топос української людності, зв'язок Г. Ващенко з довкіллям як природним середовищем. «Поле» - це позначення і лісу, і степу, і гір, і, власне, поля, тобто це семіотика природи України. Тут мова йде про «поле життя» як у цілому українського народу, так і одного з його достойників, а саме Г. Ващенко. Концепт «Поле» позначає, з одного боку, джерела багатства, економічний простір буття українського народу, а з іншого - походження Г. Ващенко з українського етносу, його рідний край, малу батьківщину, коріння роду Ващенків.

Ідея храму підкреслює національні святині української людини, її зв'язок із етносом, зв'язок небесного і земного, ідеологію софійного, а в чернігівському варіанті «*сигнатури Спаси*», тобто знакової системи архетипу «спасіння». Мається на увазі сакральна знаковість Спасо-Преображенського собору як символу столиці Сіверської землі, духовного центру багатьох поколінь чернігівців, загалом уродженців Лівобережної України. Нагадаємо, що ідея храму нерозривно пов'язана з українською національною ідеєю. Взагалі можна сказати, що Г. Ващенко обгрунтовує національну ідею через заклик до християнських ідеалів справедливості, свободи, рівності.

Символіка концепту «Храм» позначає святість Батьківщини, богообраність своєї землі, готовність стати на захист неьки-України. Не випадково філософсько-освітня концепція Г. Ващенко передбачає виховання в української молоді «міцної волі і суцільності характеру». *Вольова, характерна людина* зможе досягти поставленої мети. Високою метою, яка об'єднувала б увесь український народ, згідно з Г. Ващенко, є благо і щастя Батьківщини. Звідси категоричний імператив філософа-педагога у справі виховання української молоді, що закладений у формулі: «*Служба Богові і Батьківщині*». Тому ідеальна людина передусім глибоко віруюча людина.

Відтак ми можемо говорити, що перша абсолютна цінність для молоді, за Г. Ващенко, є Бог, друга - Батьківщина, тобто рідна земля. Таким чином, життєвий світ ващенківської людини утворюють «Небо» і «Земля» як універсальні архетипи етнокультури, притаманні й українській міфології.

Тут доречно зауважити, що концепт «Храму» не обмежувався для Г. Ващенко рамками православної релігії. Він завжди враховував той факт, що християнство в Україні не було одноконфесійним. Водночас філософ-педагог був послідовним прибічником не релігієзнавчої, а релігійної освіти. Насамперед він мав на увазі, щоб учні, закінчуючи загальноосвітню школу, мали певне уявлення про догмати церкви і християнську мораль, про історію «Вселенської Церкви і Церкви Української». Це пояснювалося тим, що українці, як і інші народи, мають одвічні корені релігійного світовідношення. Вони сягають найдавніших, праслов'янських цивілізацій часів «Велесової книги», Трипільської культури, Мезинської стоянки. Остання, як відомо, була виявлена на Чернігово-Сіверщині й продовжує давати значний інформативний матеріал для наукового розуміння початків українського суспільства. Пізніше, з прийняттям християнства, коли язичницька міфологія зливається з християнськими віруваннями, витлумаченими «отцями церкви» в IV-VII ст. на основі елліністичної філософії, виникає тривалий світоглядний феномен, відомий під назвою «двовір'я».

Проте частково включені в християнське богослов'я фрагменти вчень грецьких філософських шкіл пропонували іншу версію світоустрою та розуміння людини, ніж ті, які функціонували на Лівобережжі. Так, наприклад, людина в українській міфології витлумачувалася як «мікрокосм», тобто як істота, причетна до всіх видимих і невидимих начал світу. Тепер же в християнстві вона поставала «богоподібною», тобто створеною за «образом і подобою Бога». У християнському світорозумінні, на відміну від античного, людина не здатна власними силами вивільнитися з полону несправжнього, ілюзорного буття.

Отже, в Лівобережній Україні відбулася трансформація базових норм архетипів народного світогляду, що й ураховував Г. Ващенко у своїх філософсько-освітніх дослідженнях, витлумачуючи освіту як суспільно санкціонований інститут передачі знань, досвіду, звичаїв, традицій із покоління в покоління.

Що ж до специфіки філософських поглядів Г. Ващенко, то вони проявляються в релігійному світобаченні і передусім розумінні людини як гріховної істоти. У зв'язку з цим звернемо увагу на те, що філософія, як стверджував Г. Ващенко, повинна орієнтуватися не тільки на наукові знання, але й на релігійний досвід. Використовуючи

екзистенційно-антропологічний і духовно-релігійний метод, він прийшов до висновку, що гріховність людини - ілюзії, пристрасті, інстинкти і т. д. - є її «первородний гріх». Тому джерелом спасіння людей, на думку Г. Ващенка, є милість Бога-творця, син якого Ісус Христос за гріхи людей приймає муки. Лише віра в Бога-творця є надійним джерелом спасіння, на відміну від розуму людини, на який поклалися античні автори.

Таким чином, у нас є підстави твердити про ідеалістично-християнське світосприйняття Г. Ващенка, в основі якого лежали міфологічні уявлення українського народу. Констатуємо це, в даному разі не будемо вдаватися до детальнішого аналізу його особливостей. Зазначимо лише, що релігійні джерела його світогляду можуть бути предметом нашого наступного дослідження.

Підсумовуючи результати аналізу архітекtonіки Ващенківського світосприйняття, відзначимо: джерельну основу філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка утворює складний комплекс світоглядних уявлень, притаманних українській міфології, сполученої з християнським світобаченням і розумінням людини. Спираючись на міфо-поетичну творчість давніх українців, вітчизняний світогляд, досвід зарубіжної філософії, Г. Ващенко обґрунтував гуманістично зорієнтовану концепцію освіти, особливу увагу приділивши вихованню вольової, характерної людини.

Джерела та література:

1. Бойко А. М. «... Служба богів й Батьківщині» (Григорій Ващенко: альтернатива поглядів і оцінок): Науково-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 2001. - 428 с.
2. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. - Полтава: Ред. Газ. «Полтавський вісник», 1994. - 191 с.
3. Ващенко Григорій. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. - К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. - 441 с.
4. Ващенко Григорій. Моя автобіографія // Наукові записки Українського Вільного Університету. Філософський факультет. - Мюнхен, 1963. - Ч. 7. - С. 5-9.
5. Гадамер Г.-Г. Миф и разум // Актуальность прекрасного. - М.: Прогресс, 1991. - С. 63-121.
6. Ильин И. Аксиомы религиозного опыта: исследование. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. - 668 с.
7. Кассирер Эрнст. Иудаизм и современные политические мифы // Новый круг. - К., 1992. - №2. - С. 183-197.
8. Кримський С. Архетипи української ментальності // Проблеми теорії ментальності. (Відповідальний редактор М. В. Попович). - К.: Наукова думка, 2006. - С. 273-301.
9. Манн Т. Иосиф и его братья (доклад) // Манн Т. Собр. соч. в 10 т. - М.: Гос. изд-во худ. литературы, 1960. - Т. 9. - С. 175-191.
10. Философский энциклопедический словарь. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 576 с.
11. Філософський енциклопедичний словник. - К.: Абрис, 2002. - 742 с.
12. Шевченко В. І. Філософська зоря Лазаря Барановича. К.: Український Центр духовної культури, 2001. - 232 с.

